

Overgenomen uit: Begijnhofkrant 50 (2015) 7 -10

16de-eeuws muziekhandschrift krijgt toppresentatie in het Begijnhofmuseum.

Processionale nu ook te beluisteren

Jeannine Corthals

Op 23 september 2015 werd in het Corpus Christianorum – Bibliotheek en Kenniscentrum op het begijnhof van Turnhout, door de vzw de Vrienden van het begijnhof het gedigitaliseerde processionale officieel aan Stad Turnhout/Tram 41 overgedragen.

Sofie Wilder, coördinator TRAM 41 Hendrik Vanden Abeele, artistiek directeur Psallentes

Sofie Wilder, coördinator TRAM 41 verwelkomde de genodigden en gaf een beknopt overzicht van het project vanaf de start in 2013 tot 23 september 2015, dag waarop de in het begijnhofmuseum opgestelde digitale presentatie van het processionale voor het eerst kan bekeken worden. Presentatie die mogelijk werd dankzij het crowdfundingproject ‘Geef de Turnhoutse begijnen een stem’, de ‘Vrienden van het Begijnhof van Turnhout vzw’ en stad Turnhout. Het ensemble Psallentes onder de artistieke leiding van Hendrik Vanden Abeele stond borg voor het inzingen, opnemen en monteren van al de liederen. Deze in de Juffrouw de Boerkamer opgestelde installatie is zeker een verrijking voor het begijnhofmuseum en biedt aan de bezoekers de mogelijkheid het handschrift uit de 16de eeuw te doorbladeren, de mooi geïllustreerde gregoriaanse gezangen te beluisteren en tegelijkertijd in het boek, op de partituren de uitvoering te volgen.

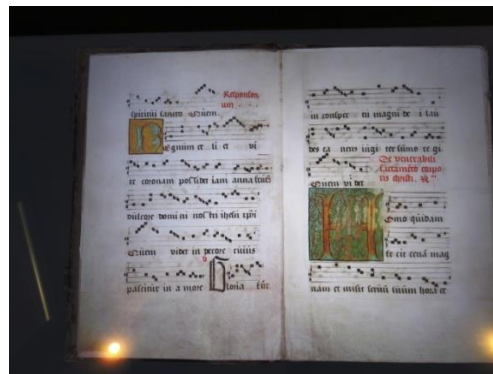
In het kort vermeldde Sofie Wilder nog de tegen 2016 geplande herschikking van het museum en gaf dan het woord aan Hendrik Vanden Abeele.

Het processionale in beeld en klank

In een korte uiteenzetting stelde Hendrik Vanden Abeele, artistiek directeur Psallentes en onderzoeker Alamire Foundation het processionale voor. Hij noemde de digitalisering van het waardevolle muziekhandschrift een uniek project.

Het meest opmerkelijke handschrift uit de muziekcollectie van het Begijnhofmuseum is een processionale of muziekhandschrift uit 1550. Het boek dankt zijn naam aan de gezangen die voornamelijk dienden om gezongen te worden tijdens de “staties” of haltes bij de processies. Het zijn vooral *responsoria*, hierbij zingt een solist of voorzanger een eerste deel en het koor antwoordt met het tweede deel.

Het responsoriaal processionale, bevat naast gregoriaanse gezangen voor de voornaamste feesten doorheen het hele liturgisch jaar heel wat liederen voor de heiligenfeesten. Nederlands en Latijn worden naast elkaar gebruikt, dit komt vaker voor in manuscripten die voor vrouwengemeenschappen bedoeld waren, hoewel er intellectueel goed ontwikkelde vrouwen tot de begijnengemeenschappen toetraden was wellicht de kennis van het Latijn soms minder goed. Eeuwenlang werd het boek actief gebruikt en zelfs aangevuld door de Turnhoutse begijnen. Omdat het zo uniek is plaatste de Vlaamse overheid het in 2009 op de lijst van de Vlaamse topstukken.

Enkele partituren uit het processionale

Hendrik Vanden Abeele bracht de fraai versierde lettrines (beginletters) onder de aandacht en verduidelijkt de ontwikkeling van het gregoriaans. Waar de vroegste gregoriaanse melodieën langs mondelinge weg werden doorgegeven, zien we rond 1200 het begin van het noteren van de melodie op een notenbalk, instructies voor de zanger(s) werden in rode inkt aangebracht.

Een huzarenstuk voor Hendrik Vanden Abeele en Psallentes was het inzingen van de 75 liederen uit het processionale. Gedurende zeven dagen, in de kerk van een dorpje bij Luik werden de gezangen opgenomen. De bezoekers van het Begijnhofmuseum kunnen nu bij het digitaal doorbladeren van het waardevolle boek, deze muziek beluisteren.

De unieke presentatie van het gedigitaliseerde processionale in de Juffrouw de Boerkamer in het Begijnhofmuseum

Hugo Vanden Bossche, voorzitter Vrienden van het Begijnhof van Turnhout

De unieke muziekcollectie van het Turnhoutse begijnhof

Hugo Vanden Bossche bestempelde 23 september 2015 als een hoogdag voor het Begijnhof, voor TRAM41 en vooral voor het Begijnhofmuseum. Maar zeker ook voor de Vrienden van het begijnhof van Turnhout die vanaf 1959 samen met pastoor Frickel, de initiatiefnemer en bezieler, Louis Goris, de latere conservator en de toen nog aanwezige actieve begijnen het folkloristisch oudheidkundige museum hebben uitgebouwd tot een volwaardig Begijnhofmuseum. De fraai bewaarde collectie heeft zeker bijgedragen tot de selectie van het Turnhoutse begijnhof als één van de 13 representatieve Vlaamse begijnhoven die eind 1998 op de UNESCO Werelderfgoedlijst werden ingeschreven.

Het responsoriaal processionale dat vroeger ‘antifonale’ werd genoemd en dat vandaag in klanken en beelden voor de bezoekers van het Begijnhofmuseum wordt ontsloten moet vanaf de start van het museum een blikvanger van de museumcollectie geweest zijn. In een door de Vrienden van het begijnhof in 1961 uitgegeven en door de secretaris Frans Jacobs, geschreven *Gids voor de bezoekers van het begijnhof van Turnhout* staat te lezen: “Het ‘Antifonale’ (XVI de eeuw) verdient een speciale aandacht, het is op perkament uitgevoerd en met de hand geschreven en versierd”. Ook Jaak Janssen vermeldt in 1988 in *Het Kunstpatrimonium van het begijnhof van Turnhout* het 16de -eeuwse antefonarium.

Waardevolle collectie

In februari 2000 werd bij het opruimen van de zolder van de infirmerie een aantal vuile dozen en enkele kisten gevonden. Marcel Proost werd erbij gehaald en heeft het kostbaar materiaal gered. Het is vooral Joost Termont, toen organist titularis van de Sint-Pieterskerk en later lid

van de werkgroep ‘Muziekleven op het Hof’, die op het belang van de collectie heeft gewezen en een eerste inventaris heeft gemaakt van 16 handschriftjes en van een aantal drukken. Joost Termont vond dat deze collectie met waardevolle documenten uit de 16de tot de 20ste eeuw verder wetenschappelijk onderzoek vereiste en nam contact op met Prof. Eugene Schreurs van het departement musicologie van de KU Leuven, toen voorzitter van de vzw Resonant, het centrum voor Vlaams muzikaal erfgoed, en medeoprichter van de Alamire Foundation. Na een screening bleek de collectie die bestond uit het antifonarium nu processionale, de op zolder gevonden muziekcollectie en boeken uit de bibliotheek van pastoor Mermans, interessant genoeg voor een volwaardig onderzoeksproject.

Op 1 april 2004 werden dan de 17 handschriften en 56 drukken overgebracht naar het *Tabularium* van de Centrale Bibliotheek van KU Leuven. Resonant vzw startte in samenwerking met de Vrienden van het Begijnhof van Turnhout en TRAM41 en met financiële steun van de Provincie Antwerpen en Resonant, zeer snel met een gedetailleerde inventarisatie. Deze werd uitgevoerd door Pieter Mannaerts en Els Vercammen die niet alleen de catalogus met gezangenindex samenstelden, maar ook een uitvoerige literatuurstudie deden en de inhoud van de handschriften digitaliseerden. Tijdens deze studie werd het 16de - eeuwse antifonarium omgedoopt tot responsoriaal processionale. Dit topstuk was op zondag 17 april 2005 de blikvanger in de centrale leeszaal van de universiteitsbibliotheek van Leuven, waar voor het eerst terug een responsorium uit het processionale gezongen werd.

In 2005 kwam de volledige collectie terug naar het Begijnhofmuseum en werd het processionale de blikvanger in de mooie Pastoor Mermanskamer. Het boek werd in 2008 opgenomen in de Topstukkenlijst van de Vlaamse overheid en in datzelfde jaar heeft Hendrik Vanden Abeele tijdens de door de Vrienden georganiseerde nocturne, het toen pas gerestaureerde processionale voorgesteld. De volledige tekst van deze lezing is terug te vinden in Begijnhofkrant nummer 21 (herfst 2008).

In 2011 werd het boek in de toen volledig herschikte schatkamer in een speciaal ervoor gebouwde vitrinekast geplaatst en om de manuscripten te beschermen tegen lichtinval werd het boek gesloten. Sindsdien zagen bezoekers enkel een boek overtrokken met gestempeld leder met twee sloten, verder voorzien van vijf koperen nagels en de vier hoeken die versterkt zijn met koper. Er werd gezocht naar mogelijkheden om dit kostbare manuscript digitaal toegankelijk te maken en de bezoeker de kans te geven met de partituur ‘bij de hand’ de gregoriaanse gezangen te beluisteren.

In 2015 werd deze droom werkelijkheid. Een door de medewerkers van TRAM41 in 2013 - 2014 georganiseerde succesvolle crowdfundingactie maakte de digitalisering mogelijk. Deze

digitalisatie werd uitgevoerd door het hoogtechnologisch centrum voor digitale fotografie voor muzikaal erfgoed van de Alamire Foundation. Met de opbrengst kon zelfs een deel van het inzingen van de liederen worden betaald.

Aan het einde van zijn uiteenzetting wees Hugo Vanden Bossche nog op het belang van enerzijds de uitgebreide muziekcollectie en anderzijds de rijke boekencollectie van het Begijnhofmuseum. Beiden zijn uniek en op geen enkel ander begijnhof in Vlaanderen en Nederland werd zo een rijke collectie gevonden. Spijtig genoeg kan deze rijkdom niet in het museum getoond worden. Een stille vraag van De Vrienden van het begijnhof luidt: zou Bart Sas, archivaris, tijd kunnen vinden om de inventaris van de hele collectie online te zetten?

Met een blik naar de toekomst sloot de voorzitter van de Vrienden zijn betoog af. Het concert met door Psallentes gebrachte gregoriaanse gezangen dat voor een groot deel aangepast (gecreëerd) was voor een uitvoering in de Heilig Kruiskerk werd wegens vallende muren in de kerk, verplaatst naar de O.L. Vrouw Middelareskerk in Turnhout, die dateert uit de 20ste eeuw. Het zou prachtig zijn moest dit concert in het najaar van 2016 in de dan herstelde Heilig Kruiskerk opnieuw kunnen uitgevoerd worden. Dat zou perfect kaderen in de viering van 350 jaar Heilig Kruiskerk, want *‘In het jaer 1666, op den feestdach van S. Begga, onse Patronesse syn wy d’oude kerck overgenomen in de nieuwe’*.

Nog een project dat de Vrienden zouden kunnen financieren is het onderzoek naar de oorsprong van het processionale. Volgens dr. Brigitte Dekeyzer, gespecialiseerd in letter verluchtingen van de 16de eeuw, zou de verluchting van de letters in het tweede deel van het processionale gelijkenissen vertonen met de boekproductie van de Moderne Devotie. Bij deze verwijzing naar de Moderne Devotie zouden we de vraag kunnen stellen of de begijnen de opdracht voor het schrijven van dit boek gegeven hebben aan de reguliere kanunniken van de Priorij van Corsendonk. Zij beschikten namelijk over een beroemd scriptorium. Bovendien waren deze reguliere kanunniken van Sint -Augustinus aangesloten bij het kapittel van Windesheim, dat op zijn beurt ontstaan was uit de Moderne Devotie van Geert Groote.

In naam van De Vrienden van het Begijnhof dankte de voorzitter de ereleden, donateurs en sponsors voor het financieren van de hard- & software die nodig was om de digitale bestanden te kunnen tonen en beluisteren, de medewerkers van TRAM41 voor de efficiënte en prettige

samenwerking en ook Psallentes voor de prachtige uitvoering van de muziek, maar ook voor de financiële ondersteuning van dit project.

Astrid Wittebolle, schepen van cultuur

“Bescheidenheid siert, maar vanavond is het gewoon goed om trots te zijn”, met deze woorden opende Astrid Wittebolle, schepen van cultuur van Turnhout haar toespraak. Ze preeste de samenwerking tussen de verschillende beleidsdomeinen binnen de stad en de vrienden van het begijnhof, samenwerking die het mogelijk maakte het unieke Vlaamse topstuk virtueel tot leven te wekken.

Astrid Wittebolle vermeldde het engagement en het werk dat geleverd werd om in tijden van besparen, alternatieve financieringsbronnen aan te boren om de subsidies aan te vullen. Boekensteun, het crowdfundingproject van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek noemde ze een bijzonder succesvolle testcase.

Aan het einde van haar toespraak meldde de schepen van cultuur dat de aannemer klaar staat om de monen van de begijnhofkerk te restaureren. Met een blik naar de toekomst vermeldde ze de geplande herinrichting van het Begijnhofmuseum, waarvoor in 2016 een traject zal worden opgestart. Astrid Wittebolle hoopt in 2017 de uitvoering ervan te mogen inhuldigen en kijkend naar de komende jaren besloot ze haar betoog met de woorden: “U ziet het, u hoort het, u voelt het zelfs misschien. Er zit veel toekomst in het verleden”.

Overdracht

In het Corpus Christianorum – Bibliotheek en Kenniscentrum op het begijnhof tekenden Hugo Vanden Bossche, voorzitter van de vzw De Vrienden van het Begijnhof, Astrid Wittebolle, schepen van cultuur en Francis Stijnen, schepen van financiën de overdracht van de hard- en software aan Stad Turnhout/TRAM 41.

Na de ondertekening van de overdracht konden de genodigden, in de Juffrouw de Boerkamer in het Begijnhofmuseum genieten van de door Psallentes prachtig vertolkte begijnenmuziek. Aandachtig werden de op perkament genoteerde partituren bekeken.

Tijdens de openingsuren van het Begijnhofmuseum kan men het processionale doorbladeren, de partituren lezen en de gezangen beluisteren. In totaal 75 gezangen, goed voor bijna vier uur muziek.

Jeannine Corthals

Foto's: **Ingrid Rombaut**

Literatuur

- Corthals J. (2008) *Muzikale Nocturne: Muzikale schatten van het Begijnhof*. Begijnhofkrant, 21: 6 – 10.
- Corthals J. (2009) *Topstuk in Begijnhofmuseum van Turnhout. 16de-eeuws processionale erkend als topstuk*. Begijnhofkrant, 25: 9–11.
- Jacobs F. (1961) *Het Begijnhof van Turnhout. Gids voor de bezoekers*. Uitgegeven door De Vrienden van het Begijnhof.
- Jansen J. (1988) *Het kunstpatrimonium van het begijnhof van Turnhout*. Ministerie van Onderwijs. Koninklijk Instituut voor het kunstpatrimonium, Brussel. Vrienden van het Begijnhof van Turnhout.
- Mannaerts P. (ed.) (2008) *Beghinae in cantu instructae. Muzikaal erfgoed uit Vlaamse begijnhoven (middeleeuwen - eind 18de eeuw)*, Turnhout, Brepols.
- Mannaerts P. Vercammen E. (2005) *Inventaris van de muziekcollectie van het Begijnhof te Turnhout*. Resonant in samenwerking met De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout vzw en TRAM 41. Stadsarchief Turnhout.
- Proost Marcel (2005) *De schijnwerper op het processionale*. Begijnhofkrant 9-10: 11
- Suykens Steven (2004) *Schatten op zolder: een unieke muziekcollectie*. Begijnhofkrant 7: 12
- Vanden Bossche H. (2008) *Een pest-antifoon uit de muziekcollectie van het Turnhoutse begijnhof*. Begijnhofkrant, 22: 12-14.
- Vanden Bossche H. (2013) *Begijnen, Begijnhoven en het Begijnhof van Turnhout*. vzw De Vrienden van het Begijnhof/Brepols Publishers, Turnhout.